

ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТЬОГО ПРОСТОРУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Н. О. ОСТРОВСЬКА,
І. І. БОРОВЕНСЬКА

Сучасний розвиток суспільства характеризується стрімким розвитком інклюзії в усіх сферах життя, освітні заклади не стали винятком, саме тому держава ставить конкретні вимоги щодо впровадження інклюзивного навчання в освітній практиці, у тому числі й у закладах вищої освіти.

Інклюзивна освіта є складовою політики кожної європейської країни, що є свідченням рівня розвитку суспільства, це, передовсім, показник захищеності прав людини, формування поваги громади до розмаїття та унікальності всіх, хто навчається із врахуванням різноманітності особливих освітніх потреб та індивідуальних можливостей, що, у свою чергу, забезпечує підвищення якості освіти. У зв'язку з цим, у нашій країні прийнято низку нормативно-правових документів, які регулюють питання впровадження інклюзії в освіту, а саме: Указ Президента України „Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні” (2010), Наказ Міністерства освіти і науки „Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання” (2010), Наказ Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України „Про проведення експерименту щодо організації інтегрованого навчання осіб з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації незалежно від форм власності та підпорядкування” (2012), Указ Президента України „Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року” (2013), Закон України „Про вищу освіту” (2014), Закон України „Про освіту” (2017) та ін.

Реалізація наведених законодавчих актів спрямована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти всім громадянам без виключення, у тому числі й особам з особливими освітніми потребами, починаючи з дошкільних навчальних закладів і закінчуючи закладами вищої освіти. Але постає вкрай актуальне питання готовності викладачів та здорових учнів / студентів прийняти „особливих” учнів/студентів у свій колектив, тобто постає питання формування інклюзивної компетентності. І якщо в загальноосвітніх навчальних закладах це питання регулюється роботою інклюзивно-ресурсних центрів, що здійснюють супровід вчителів, то в закладах вищої освіти воно все ще лишається відкритим.

Проблема удосконалення процесу роботи в умовах інклюзивного навчання постійно знаходиться в центрі уваги науковців, які опікуються проблемами навчання осіб з особливими освітніми потребами: А. Колупаєва, С. Литовченко, С. Миронова, Ю. Найда, В. Тищенко, А. Шевцов, М. Швед та ін. Різні аспекти супроводу навчання студентів з особливими потребами в закладі вищої освіти вивчали: Г. Бойко, А. Кісляк, К. Кольченко, С. Місяк, П. Таланчук, В. Шиян та ін. Дослідженню організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами присвятили свої роботи: І. Іванова, В. Ляшенко, А. Колупаєва, О. Молчан, О. Рассказова, В. Тесленко, М. Чайковський та ін. Питання формування інклюзивної компетентності педагогів вивчали Г. Беленька, К. Бовкуш, О. Голук, Л. Кальченко, О. Кучерук, М. Чайковський, Л. Яценюк та ін.

Однак, не зважаючи на велику кількість присвячених наукових розробок, проблема інклюзивної компетентності студентів закладів вищої освіти залишається майже недослідженою. Важливим аспектом формування інклюзивної компетентності студента має стати ґрунтовна вихована робота закладу вищої освіти з розвитку інклюзивних знань та умінь, а також стійких основ альтруїзму, гуманізму та толерантності.

Зважаючи на актуальність порушеної проблеми **метою нашої статті** є вивчення інклюзивної компетентності студентів як чинника розвитку інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти.

Перш ніж перейти до розгляду інклюзивної компетентності студента, вважаємо за необхідне визначитися з поняттями „інклюзія” „інклюзивна вища освіта” та „інклюзивний освітній простір закладу вищої освіти”.

Термін „інклюзія” на зміну терміну „інтеграція” у світовій освітній практиці прийшов сьогодні.

Інтеграція – це об'єднання в єдине ціле, тобто включення, що передбачає адаптацію особистості дитини до вимог системи, тоді як *інклюзія* полягає в адаптації самої системи до потреб дитини з обмеженими можливостями здоров'я, її включення в активне життя сучасного суспільства і створення умов для її подальшої самореалізації та саморозвитку [3].

Відомим вітчизняним дослідником інклюзії в Україні М. Чайковським інклюзивна вища освіта в Україні визначається як система освітніх послуг із поєднанням елементів спеціальної та інклюзивної освіти. В основі інклюзивної вищої освіти лежать принципи діалогізму в рамках педагогіки партнерства, суб'єкт-суб'єктних відносин зі здоровим оточенням та принципи співіснування, обопільного суверенітету, свободи співрозвитку, єдності та прийняття рішень тощо [5, с. 426]. Дослідником зазначається, що інклюзивна вища освіта є одним із етапів інтеграції студентів з особливими освітніми потребами в суспільство та допомагає їм отримати бажану професію й самореалізуватися в професійній діяльності.

Інклюзивна вища освіта відбувається в умовах *інклюзивного освітнього простору*, який складається з зовнішнього та внутрішнього освітніх середовищ.

Інклюзивне освітнє середовище – це, перш за все, демократичне середовище, в якому прищеплюють повагу до всіх людей, незважаючи на фізичні вади в деяких з них, до стилю їхнього життя. Насамперед воно покликане забезпечити становлення особистості особи з особливими освітніми потребами, цілісний розвиток її потенціалу, формування вміння і бажання вчитися (рівень шкільної освіти). У подальшому закладається міцний фундамент не лише фахової підготовки, необхідної випускнику для повноцінного включення в життя суспільства, а й вільного вибору професійної та особистісної, життєвої самореалізації особистості [3].

М. Чайковським *інклюзивний освітній простір закладу вищої освіти* визначається як система структурних компонентів (середовищ), в якій у досяжному для кожного учасника форматі реалізуються освітні та міжособистісні відносини, забезпечуються можливості особистісного і соціального розвитку, соціалізації, саморозвитку і самозміни, тобто інклюзивний освітній простір відрізняється динамічністю, оскільки формує та відображає елементи складної системи соціальних зв'язків закладу освіти, характеризується суб'єктивним сприйняттям і є результатом конструктивної соціально-педагогічної роботи [5].

На основі дослідження Л. Кальченко визначимо основні труднощі, що зустрічаються на шляху створення інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти [3].

По-перше, вони пов'язані з підготовкою кваліфікованих, компетентних кадрів. Сьогодні потрібна спеціальна підготовка і перепідготовка педагогів до здійснення інклюзивного навчання в закладах вищої освіти, оскільки традиційний зміст професійної освіти до останнього часу не був націлений на формування в педагогів інклюзивної компетентності.

По-друге, далеко не в усіх педагогів є сформованим мотиваційний компонент – сукупність мотивів, адекватних цілям і завданням інклюзивної освіти (глибина особистісної зацікавленості).

По-третє, відсутність розроблених програм, в яких передбачається індивідуальна траєкторія освіти осіб з особливими освітніми потребами.

По-четверте, говорячи про освітній простір, не всі студенти та їхні батьки згодні на спільне навчання з одногрупниками, які „зовні НЕ є схожими” з ними. Тут не береться до уваги навіть наявний у таких студентів багатий внутрішній світ та велика людська гідність.

По-п'яте, будівлі більшості закладів вищої освіти не готові прийняти у свої стіни студентів, які потребують спеціальних пристроїв для їхньої мобільності. Вирішувати всі ці проблеми необхідно одночасно і професійно.

Якість навчально-виховного процесу в закладі вищої освіти інклюзивного спрямування значною мірою залежить від відчуття психологічного комфорту у стосунках з однолітками та викладачами всіх студентів інклюзивних академічних груп без винятку, що є можливим тільки за умови сформованості в них достатнього рівня інклюзивної компетентності.

У сучасній зарубіжній і вітчизняній науці компетентність усталено розуміється як сукупності певних кваліфікованих знань, умінь, навичок, готовності до виконання обов'язків, творчого мислення у визначеній галузі, що відповідають конкретним нормам [1].

Т. П'ятаковою визначено, що інклюзивна компетентність належить до рівня спеціальних професійних компетентностей та структурно охоплює сукупність взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного та рефлексивного [4]. Компетентність – це активність суб'єкта діяльності, готовність і прагнення до продуктивної діяльності з повним усвідомленням відповідальності за її результати.

М. Чайковський у своєму дисертаційному дослідженні вперше ввів поняття інклюзивної компетентності викладачів та студентів закладу вищої освіти, ним було визначено, що абсолютна більшість дослідників розглядає інклюзивну компетентність: *по-перше*, як особистісне новоутворення, що відображає найвищий рівень професійної майстерності; *по-друге*, вона містить у собі єдність таких різноманітних сфер особистості як потребо-мотиваційна, когнітивно-операційна, рефлексивно-оцінна; *по-третє*, це надзвичайно динамічне новоутворення, що є результатом безперервного розвитку [5].

Ці визначення єднає погляду на компетентність як на сукупність здатностей, що притаманні особистості як суб'єкту різних сфер життєдіяльності, тобто компетентність передбачає наявність індивіда, якому власне й притаманні компетентнісні характеристики та властивості, а також певної галузі чи об'єкта діяльності, де відбувається їхній прояв, а компетентність власне й забезпечує успішність взаємодії між ними [1].

Отже, **інклюзивна компетентність студентів** – це *інтегративне особистісне утворення, що обумовлює здатність студентської молоді ефективно забезпечувати власні освітні потреби та потреби одногрупників, у тому числі студентів з особливими освітніми потребами, реалізувати потенціал для повноцінного розвитку та саморозвитку для подальшої інтеграції в суспільство.*

Тобто, на відміну від інклюзивної компетентності викладачів, у студентів інклюзивна компетентність дає можливість ефективної навчальної співпраці та активного впливу на процес інклюзії студентів з особливими освітніми потребами. Інклюзивна компетентність студентів закладу вищої освіти є запорукою розвитку особистості не тільки студентів з особливими освітніми потребами, а й їхніх одногрупників без інвалідності та викладачів.

Інклюзивна компетентність студентів закладу вищої освіти – нове поняття, тому необхідно вводити спеціальні індикатори: критерії та рівні її сформованості. У цьому випадку критерій виступає не лише як певна міра, зразок, але й як ознака, що має відмінності, яка характеризує предмет, об'єкт і дозволяє надати йому певну оцінку, тобто критерій виступає, у даному випадку, як прояв сутності процесу [3].

Таким чином, критеріями формування інклюзивної компетентності студентів в умовах закладу вищої освіти нами визначено такі: когнітивний, емоційно-мотиваційний, комунікативно-поведінковий та соціально-інтеграційний. Розкриємо показники визначених критеріїв більш детально.

Показниками, в яких розкривається *когнітивний критерій інклюзивної компетентності студента закладу вищої освіти*, є:

- знання про інтеграцію, інклюзію, інклюзивну освіту та права осіб з інвалідністю на освіту;
- розуміння поняття „гуманізм”, „рівність”, „толерантність”, „гандикап” та „булінг”;
- усвідомлення значимості проблеми інтеграції людей з інвалідністю у суспільство та можливості вибору ними способу здобуття освіти.

Показниками *емоційно-мотиваційного критерію інклюзивної компетентності студента закладу вищої освіти* є:

- наявність емоційної стабільності, вимогливості до себе і до власної поведінки;
- прагнення до неконфліктної, толерантної взаємодії з молоддю з особливими освітніми потребами.
- стійка спрямованість на здобуття освіти в умовах інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти;
- усвідомлення значимості інтеграції молоді з інвалідністю у соціум.
- знання і розуміння проблем однолітків з особливими освітніми потребами.

Показники *комунікативно-поведінкового критерію*:

- ініціатива в контактах із однолітками з особливими освітніми потребами;
- толерантність у стосунках із одногрупниками та викладачами;
- здатність комунікативного впливу на одногрупників;
- вміння вирішувати конфлікти;
- вміння установлювати зв'язки між цінностями спілкування та особистісним зростанням;
- задовольняти потреби в особистісному зростанні та підвищувати рівень своєї інклюзивної компетентності.

Показниками останнього критерію інклюзивної компетентності студента – *соціально-інтеграційного* – є наступні:

- оцінювання соціального статусу молоді з особливими освітніми потребами;
- визначення доцільних методів соціальної допомоги студентам з інвалідністю;
- установлення партнерських стосунків у інклюзивному освітньому просторі закладу вищої освіти;
- готовність до взаємодії з особами з інвалідністю поза закладом вищої освіти.

Кожен із означених компонентів має чотири рівні сформованості, під якими розуміється ступінь розвитку будь-якої властивості [3]: від нульового – не сформованої взагалі, до високого, який відображає максимальну ступінь сформованості.

У виявленні рівня розвитку інклюзивної компетентності студентів ключовим методологічним положенням є те, що система у своєму розвитку проходить ряд етапів від зародження окремих елементів через об'єднання всіх елементів у єдину систему і формування цілісності, що полягає в готовності навчання студентів в умовах інклюзивного освітнього простору закладу вищої освіти.

Таким чином, можна зробити висновок, що критерії оцінки сформованості інклюзивної компетентності студентів закладу вищої освіти є необхідними якісними характеристиками готовності до навчання, виховання, взаємодії, розвитку та саморозвитку в діяльності закладу вищої освіти інклюзивного типу. Ключові компетенції виробляються в межах навчально-виховної діяльності протягом усього процесу навчання в закладі вищої освіти.

У напрямі формування інклюзивної компетентності студентів у закладі вищої освіти мають бути застосовані діяльнісні соціально-педагогічні технології, що спрямовані на підвищення ефективності формування інклюзивної компетентності студентів (оптимізацію соціально-педагогічної діяльності всіх суб'єктів закладу вищої освіти щодо інклюзивної компетентності студентів) та покращення самодіяльності студентської молоді стосовно підвищення власної обізнаності щодо інклюзії та розвитку навичок толерантної взаємодії в умовах інклюзивного освітнього простору, соціальної допомоги студентам з особливими освітніми потребами, попередження феномену гандикапу в студентському середовищі, готовності студентів з особливими освітніми потребами до інтеграції та повної реалізації в суспільстві.

Основним завданням соціально-педагогічних технологій є оптимізація соціально-педагогічного результату через пошук (розробку) і реалізацію методів та методик цілеспрямованого та результативного соціального впливу.

Також технології формування інклюзивної компетентності студентів у закладі вищої освіти можна класифікувати як групові – спрямовані на соціально-просвітницьку та соціально-виховну роботу з формування інклюзивної компетентності; „середовищні” технології – сприяють оздоровленню соціального середовища, в якому знаходиться студентська молодь, покращенню техніки профілактики проявів нетолерантного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами – гандикап, булінг, мобінг тощо.

Відтак, **соціально-педагогічна технологія формування інклюзивної компетентності студентів у закладі вищої освіти** – це сукупність послідовних і координованих операцій та процедур, що використо-

вуються для досягнення мети та вирішення завдань із формування інклюзивної компетентності студентів, які спрямовані на вироблення та вдосконалення в молоді когнітивно-емоційного, комунікативно-поведінкового та соціально-інтеграційного компонентів інклюзивної компетентності, а також формування особистісної позиції студентської молоді щодо створення інклюзивного середовища закладу вищої освіти, в якому знаходиться студентська молодь, та недопущення проявів нетолерантного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами.

Тож можна зробити висновок, що процес запровадження інклюзивного навчання в закладах вищої освіти актуалізує проблему формування інклюзивної компетентності не тільки педагогів, а й студентів інклюзивного закладу освіти. Інклюзивна компетентність студента закладу вищої освіти має формуватися в умовах системної науково-методичної роботи, яка дає доступ до засвоєння сучасного масиву знань про інклюзію, є основою його безперервного розвитку і вдосконалення.

Подальші наші наукові дослідження будуть присвячені розкриттю форм та методів формування інклюзивної компетентності студентів в умовах закладу вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Андреева М. О. Моральне виховання студентів у контексті формування інклюзивної компетентності сучасного педагога. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 4 (79). 2017. С. 13–20.
2. Демченко І. І., Рокосовик Н. В., Сулим В. Т. Психолого-педагогічна діагностика інклюзивної компетентності майбутніх фахівців педагогічного профілю. URL : http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2017/8_2017/21.pdf (дата звернення : 01.04.2019).
3. Кальченко Л. В. Формування інклюзивної компетентності викладачів як чинник розвитку соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами. *Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації* : тези доповідей ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький : Хмельницький інститут соціальних технологій Університету „Україна”, 2016. С. 89–97.
4. П'ятакова Т. Розвиток інклюзивної компетентності вчителя : швейцарський досвід. URL : <http://library.udpu.org.ua>. (дата звернення : 01.04.2019).
5. Чайковський М. Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. на здобуття ступ. доктора пед. наук – 13.0005. Старобільськ, 2016. 570 с.